

Kötülüğün Sıradanlaşması: Gazze Soykırımı Örneği*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 03 Kasım 2024 Kabul Tarihi: 10 Mart 2025

✉ **Hande Nur Bozbuğa**

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof.

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi / Bandırma Onyedli Eylül University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/02mtr7g38>

<https://orcid.org/0000-0003-3927-8088>

hbozbuga@bandirma.edu.tr

Öz

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan İsrail'in Filistin halkına yönelik şiddet eylemleri hala artarak devam etmektedir. 7 Ekim 2023'te Hamas'a bağlı grupların başlattığı Aksa Tufanı'nın ardından İsrail, Gazze'ye yönelik yoğun saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu çalışma, İsrail'in Gazze'deki eylemlerini kötülük problemi bağlamında ele alarak Hannah Arendt'in (ö. 1975) *radikal kötülük ve kötülüğün sıradanlığı* kavramları çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın önemi, İsrail'in Gazze'de yürüttüğü şiddet eylemlerinin felsefi ve ahlâkî boyutlarını inceleyerek çağdaş bir soykırım örneğinin düşünsel bir değerlendirmesini sunmasıdır. Bu bağlamda çalışma, İsrail'in eylemlerinin nasıl bir ahlâkî kötülük biçimi oluşturduğunu, bu eylemlerin hangi söylemlerle meşrulaştırıldığını ve fâillerin şiddeti nasıl normalleştirdiğini tartışmaktadır. Arendt'in kötülük kuramı doğrultusunda Gazze'de yaşanan şiddet olaylarının fâillerinin bireysel niyetlerinden ziyade yapısal süreçler içinde nasıl şekillendiği ve bu durumun ahlâkî sorumluluk açısından ne anlama geldiği değerlendirilmektedir. Çalışmada güncel verilerden yararlanılarak Gazze olaylarının kötülük problemi açısından analizi yapılmaktadır. Sonuç olarak Gazze'de yaşananlar kötülüğün yalnızca bireysel eylemlerle sınırlı olmadığını, kurumsal ve sistematik bir biçimde inşa edildiğini göstermesi açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Radikal Kötülük, Kötülüğün Sıradanlığı, Hannah Arendt, Filistin, Gazze.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Banalization of Evil: The Case of the Gaza Genocide*

Research Article

Received: 03 November 2024 Accepted: 10 March 2025

Abstract

Israel's acts of violence against the Palestinian people which started in the second quarter of the 20th century, still continue to increase. Following the Aqsa Flood, which was initiated by groups affiliated to Hamas on October 7, 2023. Israel launched intensive attacks on Gaza. This study aims to evaluate Israel's actions in Gaza within the framework of Hannah Arendt's (d. 1975) concepts of *radical evil* and *the banality of evil*. The importance of the study is that it analyses the philosophical and moral dimensions of Israel's acts of violence in Gaza and presents an intellectual evaluation of a contemporary example of genocide. In this context, the study discusses how Israel's actions constitute a form of moral evil, the discourses that legitimize these actions, and how the perpetrators normalize violence. In line with Arendt's theory of evil, it is assessed how the violent events in Gaza are shaped by structural processes rather than the individual intentions of the perpetrators, and what this situation means in terms of moral responsibility. The study analyses the events in Gaza in terms of the problem of evil using current data. Consequently, the events in Gaza offer a salient example that demonstrates the systemic nature of evil, suggesting that it is not confined to individual actions but rather is embedded in institutional and systematic structures.

Keywords: Philosophy of Religion, Radical Evil, Banality of Evil, Hannah Arendt, Palestine, Gaza.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

The challenges currently faced in the Gaza region of Palestine have their origins in a history that spans nearly a century. The Israeli-Palestinian tension, which occurred as Israel's actions intensified in the region after the transfer of Palestinian lands from the Ottoman Empire to England in 1920, escalated with the establishment of the State of Israel in 1948, and then Palestinian lands began to be occupied. In this process, Israel's plan of gradual occupation of Palestinian lands, which has been carried out for about three quarters of a century, continues to this day.

What is happening in Gaza today has reached the level of genocide. This phenomenon has a religious dimension as well as political, economic and moral dimensions. This study evaluates the moral and religious dimension of the Gaza genocide in terms of the problem of evil within the discipline of philosophy of religion. The problem of evil is a foundation that atheist thinkers use as a strong argument. In these discussions, the problem is raised of how God, who is omnipotent, omniscient, and absolutely good in the theistic understanding, allows evil to exist as an undeniable phenomenon in the universe. Within the framework of this problem, evils are classified in philosophy of religion literature as metaphysical, natural, and moral evils.

In this study, the Gaza genocide is discussed in the category of moral evil. In moral evil, the source of evil such as theft, murder, slander, lying, and torture is seen as human, and such evils are not associated with God. Hannah Arendt expressed a specific event that took place in the 20th century within the framework of moral evils, but with original concepts. She experienced the torture and oppression imposed by the Nazi Party on the Jewish community and developed a theory of the problem of evil within the framework of these evil actions. In this theory, she emphasized the human being as the perpetrator of moral evil, that is, the Nazi Party as the perpetrator of evil. Arendt explained the seriousness of these evils with the concept of radical evil, as a moral evil. She also expressed the concept of the banality of evil by observing that the perpetrators of evil, despite their acts of murder, were normal people and behaved as if they were doing a normal everyday job.

In this study, inspired by Arendt's concepts of radical evil and the banality of evil, the Gaza genocide is expressed through the concept of the banality of evil. According to this understanding, the Israeli government has legitimized the genocide of the people of Gaza on the basis of their religious texts and political statements. Israel's attitude here is to make the death of thousands of civilians ordinary. It is clear that the theory Arendt used to describe this event

in the 20th century will also shed light on today's genocide in Gaza. In both cases, the source is the political ruler, a tyrannical and totalitarian figure. In both cases, the people who did the evil took the violence of their actions to the level of genocide. In both cases, a particular religious group was oppressed.

Arendt's theory of evil allows us to see their tragedy not only as a historical event, but as a universal moral problem of humanity. In this context, Arendt's conceptual language suggests that what is happening should be evaluated not only as a political conflict, but also as a matter of conscience. The universality and recurrence of cruelty once again raises questions about human moral and social responsibility. It reveals a current event like the Gaza genocide as a deep wound produced by human nature. Recognizing the banality of evil reveals how violence, now normalized and commonplace, overshadows the will of individuals and blunts moral sensibilities. The point here is not just to make a historical comparison, but to understand that the same evil can continue under different masks and produce the same destructive effects. Of course, this idea should not be understood in the context of our claim that the events in Gaza are the only example of activities such as cruelty, torture, and genocide committed by humans against humans today. Serious human rights violations and persecutions are taking place in various countries around the world. These violations are achieved through ethnic and religious discrimination, obstruction of freedom of expression and other pressures. Examples of this situation can be what happened in Syria, Myanmar, China and Ukraine. This leads us to the need for universal awareness and responsibility against oppression. It reminds us that the suffering of the Jews in the past is part of the human tragedy that is linked to the suffering of other people today.

Giriş

1917’de Filistin topraklarının Osmanlı’dan İngiltere’ye geçmesinin ardından bölgeye İsrail halkının yerleştirilmesiyle başlayan İsrail-Filistin gerginliği, 1948’de İsrail devletinin kurulması ile tırmanışa geçmiş, ardından Filistin toprakları İsrail tarafından peyderpey işgal edilmeye başlamıştır. Günümüzde Gazze, İsrail ablukası altında olması açısından çatışmaların merkezinde yer alan bir bölgedir. Bu durum, 7 Ekim 2023’ten bu yana bir soykırımı dönüşmüş ve bölgede uzun yıllardan beri devam eden İsrail-Filistin çatışmasının radikal bir şekilde devamını temsil etmiştir. Filistin’in Gazze Şeridi’nde Hamas’ın askeri kanadı İzzeddin Kassam Tugayları İsrail’in ablukasına ve işgaline son vermek için 7 Ekim 2023 tarihi itibarıyla *Aksa Tufanı Operasyonu*’nu başlatmıştır.¹ Buna karşılık İsrail, özellikle Gazze Şeridi’nde olmak üzere tüm Filistin’de, bugün de devam etmekte olan ağır bir soykırım sürecine neden olmuştur. Gazze’deki soykırımının faileri, Siyonist ideolojiyi benimseyen milliyetçi ve aşırı görüşlere sahip Yahudilerdir. 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan laik ve sosyalist karakterli siyasi Siyonizm, Filistin topraklarının Yahudilere ait olduğu düşüncesini dinî metinleri delil göstererek de iddia etmiş ve bu iddialarını radikal bir boyutta savunmuştur.² Dolayısıyla İsrail’in bölgedeki saldırıları, sivil Müslüman halkın yaşam hakkının elinden alınmasına ve bölgede kaosun daha da derinleşmesine neden olmuştur.³

İsrail-Filistin arasında süregelen olayların siyasi, hukuki, ahlâkî ve dinî temelleri vardır. Bu çalışmada dinî boyutu felsefî açıdan ele alınmaktadır. Dinî boyutu, genel olarak Filistin topraklarında İsrail tarafından askeri bir güçle Müslümanların kutsal mekân ve sembollerine zarar verilmesi ve inancın dokunulmazlığının ihlal edilmesi yeni bir olay değildir. Ancak Gazze’de 7 Ekim 2023’ten bu yana İsrail’in hastane, okul ve ibadethanelere zarar vermesi bu durumu dinle sınırlandırılmaz bir boyuta taşımış ve bir insanlık sorunu haline getirmiştir. Gazze’de yaşanan saldırılar bir soykırımı ulaştırmış ve gün geçtikçe daha çok insanın zarar görmesine yol açmıştır.

¹ Hamas’ın kuruluşu hakkında bk. Mahmud Abdulhalim, *el-İhvân el-muslimûn: Ah-dâsun sana ‘ati ‘t-tarih ru’ye mine ‘d-dâhil* (İskenderiyye: Dâru’d-Da’ve, 1994), 1/258.

² Alain Boyer, *Siyonizmin Kökenleri*, çev. Volkan Aytar (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 7.

³ “3 Soruda – Hamas’ın 7 Ekim Saldırıları” (Anadolu Ajansı, 20 Nisan 2024).

Bu çalışmada söz konusu olaylar kötülük problemi merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Kötülük problemi, teist Tanrı tasavvuru ile evrendeki eksiklik ya da kötülüklerin nasıl açıklanacağı tartışmasını ifade eder. Bu tartışmanın temeli, Antik Yunan düşüncesine kadar götürülmektedir. Bu problemde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi niteliklerini taşıyan bir Tanrı'ya rağmen evrende kötü olgu ya da olayların neden var olduğu tartışılmaktadır.⁴ Diğer yandan kötülük problemine cevap niteliğinde pek çok teodise geliştirilmiş ve bu teodiselerden bir kısmında kötülükler, insan iradesiyle ilişkilendirilmiştir.⁵ Bu çalışmada Gazze'de yaşananlar, Tanrı-kötülük ilişkisini gündeme getirmeden doğrudan insan iradesinden kaynaklanan bir kötülük olarak değerlendirildiği için insan, kötülüğün gerekçesi ve kaynağı olan bir figür olarak ele alınmıştır. Kötülük probleminde insan-kötülük ilişkisi *ahlâkî kötülükler* bağlamında incelenmektedir. Dolayısıyla Gazze'de yaşanan kötü eylemleri insandan kaynaklanması açısından bir tür ahlâkî kötülük olarak değerlendirmek mümkündür.

Gazze'de günümüzde yaşanan soykırım, Hannah Arendt'in 20. yüzyılda Nazi partisinin antisemitik politika izleyerek Yahudilere uzun bir dönem çeşitli işkence ve zulümleri ifade eden kötülük kuramından yararlanılarak açıklanabilir. Arendt, bu yöneticilerin Yahudi toplumuna kötü muamelelerini *kötülüğün sıradanlığı (banality of evil)* ve *radikal kötülük (radical evil)* kavramları çerçevesinde ele almıştır.⁶ Bu kavramları Nazi rejiminin gerçekleştirdiği Yahudi soykırımı sırasında ortaya çıkan olayları tanımlamak için kullanmıştır. Onlar, işkence kamplarında Yahudilere ideolojik bir baskı ve güçle zulmetmiştir. Bu zulmü gerçekleştirenler, Arendt'in ifadesiyle normal ve olağan insanlar olup günlük işlerini normal bir şekilde icra eder gibi zulüm ve işkencelerde bulunmuştur. Ona göre fâillerin, sebep

⁴ Kötülük problemi hakkında detaylı bilgi için bk. Necip Taylan, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1993-1994), 47-79; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslâm Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997); Adam Morton, *Kötülük Üzerine*, çev. Zeynep Okan (İstanbul: Güncel Yayınları, 2000); D. Z. Philips, *The Problem of Evil and the Problem of God* (Minneapolis: MN, Fortress Press, 2005); Rafiz Manafov, *John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise* (İstanbul: İz Yayınları, 2007); Michael Peterson v.dğr., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, çev. Rahim Acar v.dğr. (İstanbul: Küre Yayınları, 2009); Metin Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014); Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara: Elis Yayınları, 2014).

⁵ Saint Augustinus, *İtraflar*, çev. Dominik Pamir (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 142-143; Alvin Plantinga, *God, Freedom and Evil* (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1977), 29.

⁶ Arendt'in çalışmalarında bu kavramlar için bk. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (London: Penguin Classics, 2006), 287. Bu çalışmanın Türkçesi için bk. a.mlf., *Kötülüğün Sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te* (İstanbul: Metis Yayınları, 2012). Ayrıca bk. a.mlf., *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 348.

oldukları acımasızlığa rağmen hala normal hayatlarını yaşıyor olmaları, onların bir cânî ya da canavar olmadıklarını göstermektedir. Arendt'e göre onların bu eylemleri, kötülüğün sıradanlaşmasına, diğer insanların da benzer bir biçimde kötülüğe sıradan bir olgu olarak yaklaşmasına yol açmıştır. Nitekim insanlar bu tür eylemleri sorgulamak yerine olağan bir durum olarak kabul etmiş veya görmezden gelme tutumu takınmıştır. Dolayısıyla bu, kötülüğün toplumsal düzeyde normalleşmesine neden olmuştur. Arendt'in bu bakış açısı Avrupa'da Yahudilere uygulanan zulmün günlük hayatın içinde yapılan işin bir parçası olarak telakki edildiği düşüncesini karakterize etmektedir. Arendt, zulmü Tanrı'nın neden olduğu bir kötülük olarak görmemiş, aksine onu insandan kaynaklanan bir olgu olarak tasavvur etmiştir. Arendt'in bu tarihsel olayı Tanrı'dan bağımsız olarak insan merkezli bir biçimde açıklaması ile sıradanlaşma ve radikal nitelermeleri kötülük kavramının muhtevasına farklı bir boyut kazandırmıştır.⁷

Arendt'in kötülük kuramında yer verdiği kötülüğün sıradanlığı ve radikal kötülük kavramları üzerine literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda söz konusu kötülükler kamusal alan-özel alan ayrımı,⁸ din felsefesindeki konumu,⁹ apolitikleşme süreci,¹⁰ siyasal¹¹ ve hukukî bir mesele¹² olması açısından incelenmiştir. Ancak bu kavramların günümüzün şiddet ve soykırım olaylarının tanımlanmasına hizmet edebileceği aşikardır.¹³ Bu amaçla bu çalışmada Gazze soykırımı Hannah Arendt'in kuramı üzerinden felsefi bir tahlille ele alınmıştır.

Gazze'deki soykırımı İsrail'in insan haklarını ihlal etmesi, bu ihlallerin, fâilleri tarafından olağan bir durum gibi yansıtılması, bazı aşırı Siyo-

⁷ Eugene B. Borowitz, *Renewing the Covenant: A Theology for the Postmodern Jew* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1996), 155-160.

⁸ Dilan Akpolat, *Hannah Arendt'in Felsefesinde Kötülüğün Kamusal ve Özel Alana Yansıması* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁹ Hande Nur Bozbuğa, "Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılması", *Tetik* 1 (2022), 151-167.

¹⁰ Özgür Taş, "Hannah Arendt'te Kötülüğün Sıradanlığı" *Kavramının Sıradanlaşan Apolitik Bireylerin Zihin – Eylem Kopuşuna Dayalı Kaynağı* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹¹ Etrit Shkreli, *Hannah Arendt's Conceptualizations of Evil* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

¹² Hüseyin Günel, *Hannah Arendt Düşüncesinde İnsanlığa Karşı Suçların Temellen-dirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

¹³ Gazze olaylarını Arendt'in kötülük kuramı çerçevesinde din psikolojisi açısından tahlil eden bir çalışma için bk. Orhan Gürsu, "Kötülüğün Sıradanlaştırılması: Gazze Soykırımı Bağlamında Psikolojik Bir Analiz", *Burdur İlahiyat Dergisi* 8 (2024), 130-149.

nistlerin şiddeti destekleyen ifadeleri¹⁴ ve ayrıca diğer insanların da hukuki ve politik olarak bu olaya sessiz kalması kötülüğün sıradanlaştırıldığı bir örneğidir. Bununla birlikte bu çalışmada Gazze'deki olayların tüm boyutlarıyla ele alınması mümkün değildir. Bu çalışma ile Arendt'in Nazi soykırımı için kullandığı kötülüğün sıradanlığı ifadesi Gazze üzerinden İsrail'in yaptığı soykırım ile ilişkilendirilecektir. Gazze olaylarının din felsefesi açısından nasıl yorumlanabileceği, bu olayların ahlâkî kötülükteki yeri ve bu kötülüğün nasıl sıradanlaştırıldığıyla ilgilidir. Ayrıca Arendt'in *kötülüğün sıradanlaşması* kavramı üzerinden bu kötülüklerin toplumsal düzeyde nasıl sıradan bir eylem olarak görüldüğünün gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışmada betimleyici ve analitik yöntemler bir arada kullanılmaktadır. Betimleyici yöntemle Gazze'de yaşanan olaylar tarihsel veriler ve medya raporları ışığında ele alınmaktadır. Analitik yöntemle ise söz konusu olayın Arendt'in kötülük teorisi bağlamında nasıl yorumlanabileceği ve bu teorinin günümüzdeki işlevselliği irdelenmektedir. Bunun için önce İsrail-Filistin çatışması ile ilgili tarihsel veriler ana hatlarıyla ele alınmakta, ardından bu kötülükler Arendt'in kavramsal çerçevesi açısından değerlendirilmektedir.

1. Gazze Soykırımının Tarihsel Zemini

İsrail tarafından Gazze'de 7 Ekim 2023'te başlayan saldırılar, bölgede ilk defa karşılaşılan bir durum değildir. İsrail-Filistin çatışmasının ne olduğunun ve nasıl geliştiğinin tarihi arka planının ana hatlarıyla bilinmesi, bugün yaşanan Gazze soykırımının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Filistin, 1917 tarihine kadar Osmanlı İmparatorluğu topraklarına bağlı bir bölgedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölge İngiltere'nin yönetimine geçmiş ve buraya Avrupa ülkeleri tarafından Yahudilerin yerleştirilmesi çabası gösterilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki baskıdan kaçan Yahudi mülteciler Filistin topraklarına yerleşmeye devam etmiştir. 1947'de Birleşmiş Milletler'in Filistin'i ikiye bölen bir planı kabul etmesi ise İsrail ile Mısır, Suriye, Ürdün ve Filistin arasında İsrail-Arap çatışmalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreç, İsrail Devleti'nin kurulması ve Filistin topraklarının bölünmesi ile neticelenmiştir.¹⁵ 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından İsrail devleti bağımsızlığını ilan etmiş ve sınırlarını daha da genişletmiştir. Bu süreçte yüz binlerce Filistinli, mülteci haline

¹⁴ Uluslararası Af Örgütü'nün 2024 yılında yayımladığı "İnsan Değilmiş Gibi Hissediyorsun: İsrail'in Gazze'de Filistinlilere Yönelik Soykırımı" başlıklı raporda 7 Ekim 2023 ile 30 Haziran 2024 tarihleri arasında İsrail'in en üst düzey yetkililerinin Filistinlileri insanlık dışı gösteren soykırımcı söylemleri değerlendirilmektedir: "Uluslararası Af Örgütü'nün Araştırmasına Göre İsrail Gazze'de Filistinlilere Soykırım Uyguluyor" (*Uluslararası Af Örgütü*, 12 Şubat 2025).

¹⁵ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*, çev. Nuri Plümer (Ankara: Phoenix, 2007), 91.

gelmiş ve topraklarından ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁶ 1967’de gerçekleşen Altı Gün Savaşı, İsrail’in Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze Şeridi’ni ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum İsrail’in, Filistin topraklarındaki kontrolünü daha çok arttırmış ve İsrail ve Filistin arasında bir çözüme ulaşma çabalarını zorlaştırmıştır. Gazze’de işlenen kötülüğe 1973 yılında gerçekleşen Yom Kippur Savaşı dikkate alınacak olursa 1970’lerin ortalarına kadar Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak gibi Arap ülkeleri Arap-İsrail Savaşları ile sessiz kalmamıştır. Ancak bu savaşların neticesinde Arap ülkeleri açısından verilen kayıpların çok olması, Filistin’in kendi kaderine terk edilmesine yol açmıştır. İsrail, 2005 yılında Gazze’den tek taraflı olarak çekilmesine rağmen 2006 yılında diğer yerleşim yerleri ile Gazze bölgesini ayırmak için tel çitler ve tampon bölgeler yaptırmış, Gazze’nin giriş ve çıkışlarında güvenlik önlemleri almıştır. Böylece Gazze’yi abluka altına almış, bölgeye giren kişi ve eşyaları denetim altında tutarak kısıtlamış ve buraya sık sık hava saldırıları düzenlemiştir.¹⁷ Bu durum Gazze halkının yaşadığı insanî ve ekonomik krizi derinleştirmiş, sivil halkta can, mal ve barınma açısından büyük kayıplara neden olmuştur.¹⁸ Bölgede yaşanan işkence, zulüm ve yerinden etme gibi kötülükler günümüzde de devam etmiş ve insani kayıplar azami bir niceliğe ulaşmıştır.

İsrail, uzun yıllardan beri Gazze halkına yönelik kötü eylemlerini sıradanlaştırmak amacıyla çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. Bu gerekçelerden bir kısmı, onların kutsal kitapları Tevrat’a dayanmaktadır. Örneğin Yaratılış Kitabı’nda “(...) Bu ülkeyi senin soyuna vereceğim”¹⁹ ve “(...) Çünkü bu toprakların hepsini sana ve soyuna vereceğim (...)”²⁰ pasajlarıyla Tanrı’nın bu toprakları Hz. İbrahim’e ve soyuna vadettiği ifade edilmektedir. İsrail devleti ise bu vaatleri Tanrı’nın antlaşması ve sözü olarak yorumlamıştır. Onlar eylemleri kötülük kapsamında değil, Tanrı emrinin gerçekleştirilmesi bağlamında zorunluluk olarak görmüşlerdir.²¹ İsrail’in şiddet eylemlerine referans gösterdiği başka Tevrat pasajları da vardır. Sözgelimi şu pasaj incelenebilir: “Her şeye egemen Rab diyor ki, ‘İsraillilere yaptıkları kötülükten ötürü Amaleklileri cezalandıracağım. Çünkü Mısır’dan çıkan İsraillilere karşı koydular. Şimdi git, Amaleklilere saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk,

¹⁶ Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, 189, 264.

¹⁷ Marco Longobardo, “The Legality of Closure on Land and Safe Passage Between the Gaza Strip and the West Bank”, *Asian Journal of International Law* 11/1 (2021), 50-52.

¹⁸ Ali Balcı, “Filistin 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, ed. Kemal İnat – Ali Balcı (Ankara: Nobel Yayınları, 2006), 122-123.

¹⁹ Yaratılış 12/7.

²⁰ Yaratılış 26/3-5.

²¹ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 227-230.

öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür.”²² İsrail devlet başkanı Binyamin Netenyahu Amalekliler ile ilgili bu pasajı 7 Ekim 2023’ten günümüze sürdürdükleri soykırımın dinî bir dayanağı olarak sunmuştur.²³ Ancak bu pasaj oldukça farklı açıdan yorumlanmaya ve anlaşılmaya açıktır. Öncelikle kutsal kitaptaki bu olayın Filistin toplumuyla ilişkilendirilmesinde açık bir delil yoktur. Ancak İsrail yönetimi, Tevrat’taki bazı pasajları yorumlayarak kendi eylemlerini destekleyecek ifadeler bulmuş, ancak soykırım eylemlerinin karşısında olabilecek pasajları göz ardı etmiştir. Ayrıca Tevrat’ta insanların birbirini sevmesi ve saygı göstermesi hatta yabancıya karşı hoşgörülü olması öğütlenmiştir: “Yabancıları sevin. Çünkü siz de Mısır’da yabancıydınız.”²⁴ İsrail’in Filistinli sivillere yönelik yıkıcı saldırıları, toprak gaspı ve insan hakları ihlalleri dinî metinlerde vurgulanan bu değerlerle çelişkili görünmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve: Arendt’in Kötülük Kuramı

Genel olarak kötülük problemi bazı mükemmellik vasıflarına sahip bir Tanrı’nın varlığı ile evrende makro ve mikro düzeyde var olan eksiklik, bozukluk ve kusurların nasıl açıklanacağı düşüncesine dayanmaktadır.²⁵ Din felsefesi literatüründe kötülüklerin kaynağı insan ya da Tanrı’yla ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan metafizik, cismânî ve manevî ya da doğal ve ahlâkî gibi kötülük tasnifleri ortaya çıkmıştır.²⁶

Ateist argümanlarda kötülük problemi teizme yönelik önemli bir eleştiri olarak ele alınmıştır. Onlardan bir kısmı kötülüğü mantıksal bir problem olması açısından incelerken diğer bir kısmı delilci kötülük problemi olarak ifade edilen formülasyonla argümanlarını inşa etmiştir. Mantıksal kötülük probleminde David Hume (ö. 1776) tarafından Epiküros’a (ö. M.Ö. 270) nispet edilen şu çıkarım, meselenin milattan öncesine kadar uzandığını göstermektedir. Ona göre *Tanrı kötülükleri ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa bu, O’nun güçsüz olduğunu gösterir. Kötülükleri önlemeye gücü yetiyor ancak önlemiyorsa bu, O’nun kötü olduğunu gösterir. Hem kötülükleri önlemeye gücü yetiyor hem de önlemek istiyorsa o halde kötülüklerin kaynağı nedir?*²⁷ Günümüzde hala önemini koruyan bu mantıksal argümanı ele alan pek çok çalışma vardır. Bu konuda 20. yüzyılda John L.

²² Samuel 15/2-3.

²³ Ertuğrul Yazar – Salih Günay, “Bir Meşruiyet Aracı Olarak Dehümanizasyon: Oryantalist ve Siyonist Bakış Açısıyla Filistin’deki Soykırıma Dair Bir Değerlendirme”, *Ombudsman Akademik* 2 (2024), 500-501.

²⁴ Çıkış 22/21.

²⁵ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 11.

²⁶ Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm: Tarih, Ekoller, Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2011), 290; Aydın Topaloğlu, “Kötülük Problemi”, *Din Felsefesi*, ed. Latif Tokat (Ankara: Bilay, 2018), 237.

²⁷ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979), 165-167.

Mackie (ö. 1981) tarafından *Evil and Omnipotence* adlı makalede yeniden detaylandırılan mantıksal argümantasyona dikkat çekilebilir. Mackie her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi bir Tanrı ile kötülüklerin varlığının bağdaşmadığını savunur.²⁸

Teist Tanrı anlayışına rağmen evrende kötülüklerin bulunmasına dair mantıksal çelişki iddiasına karşı, çeşitli teist düşünürler farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlarda Tanrı'nın mutlak iyi ve her şeye gücü yeten doğasının dünyadaki kötülükle nasıl bağdaştığının açıklanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda inayet,²⁹ insan iradesi,³⁰ mümkün âlemlerin en iyisi,³¹ ruh yapma³² ve kötülüklerin iyiliğin yokluğu durumunu ifade ettiği³³ gibi teodiseler geliştirilmiştir.³⁴ Bu teodiselerde kötülükler ya kaynağının insan olması açısından ya da iyiliklerle karşılaştırılarak ele alınmıştır. Kötülük problemi Tanrı ile ilgili varoluşsal bir problem değildir. Bu nedenle teodiselerde Tanrı kanıtlamaları yapılmamaktadır. Kötülük probleminde Tanrı'nın kendisine atfedilen kudret, ilim ve iyilik vasıflarının mutlaklığı yok sayılmaktadır. Bazı kötülük problemleri *delilci kötülük problemi* kategorisiyle ifade edilen bir yaklaşım etrafında tartışılmıştır. Bu anlayışa göre evrendeki kötü olay ya da olgular daha büyük bir iyiliğe sebep olmak ya da daha büyük bir kötülüğü engellemek için zorunlu değildir. Bu kötülük argümanları daha çok ahlâk alanında görülen kötülükleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Mantıksal kötülükte Tanrı, kötü bir dünya yaratmasını ahlâki olarak gerekçelendirebilir. Ancak delilci kötülük problemine göre bazı kötülükler ahlâken gerekçelendirilemez. Delilci kötülük problemine göre bir insanın ya da hayvanın ölümüne neden olacak derecede kötü bir olay nasıl bir iyiliğin gerçekleşmesi ya da daha büyük bir kötülüğün engellenmesi için meşru görülür? Bununla birlikte zâtı itibariyle kötü olan bir şey, zâtı itibariyle iyi olan bir şeye ulaştırması durumunda bazen iyi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durumda yaşanan kötülük yine kötü

²⁸ J. L. Mackie, "Evil and Omnipotence", *Mind* 64/254 (1955), 200.

²⁹ Örnek olarak bk. İbn Sînâ, *İlâhiyât-ı Şifâ: Metafizik*, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011), 348-356.

³⁰ Bk. Plantinga, *God, Freedom and Evil*, 29.

³¹ Eric L. Ormsby, *İslâm Düşüncesinde "İlahi Adalet" (Teodise) Sorunu: Gazali'nin "Mümkün Dünyaların En İyisi" İfadesi Üzerine Bir Tartışma*, çev. Metin Özdemir (Ankara: Kitabiyat, 2001), 49-51.

³² John Hick, "The 'soul-making' theodicy", *Philosophy of religion: selected readings*, ed. William L. Rowe, William J. Wainwright (New York: Oxford University Press, 1998).

³³ *Augustine: Confessions and enchiridion*, çev. ve der. Albert C. Outler (Philadelphia: Westminster Press, 1955).

³⁴ Bk. Peterson v.dğr., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, 398-436.

olarak kalmakla beraber ahlâkî olarak meşrudur.³⁵ Bu kapsamda William Rowe'un delilci kötülük problemi örnek olarak verilebilir. Ona göre bir kötülük daha büyük bir iyiliğe neden olmadığı ya da eşit veya daha büyük bir kötülüğü önlemediği sürece Tanrı tarafından engellenmelidir. Şayet Tanrı bu tür kötülükleri engellemiyorsa muhtemelen Tanrı yoktur.³⁶ Bu durum, delilci problemde mantıksal problemdeki gibi katı bir biçimde tüm kötülükler Tanrı'nın varlığının aleyhine konumlandırılmamıştır.

20. yüzyılda kötülük problemine kavramsal açıdan özgün bir katkı sağlayan Arendt'in kötülük anlayışı, ahlâkî kötülük kapsamında değerlendirilecek veriler sunmaktadır. O, II. Dünya Savaşı yıllarında Adolf Hitler'in (ö. 1945) *nihai çözüm* politikası ile topraklarında yaşayan Yahudilere insanlık dışı muamelesini tasvir eden bir kuram ortaya koymuştur.³⁷ Arendt, insanları küçük düşüren, temel haklarından mahrum eden ve daha da ötesinde katleden bu kötülüklerin ulaştığı aşırılığı ifade etmek için radikal kötülük kavramını kullanmıştır.³⁸ Onun bu kötülüklerle maruz kalanlar için kullandığı, "içindeki tüm insanların eşit derecede gereksizleştiği"³⁹ ifadesi çalışmamız için oldukça önemlidir. Nitekim bir kötü eylemin fâilleri kadar, o eyleme maruz kalanların nasıl nitelendirildiği ve onlara nasıl bir pozisyon yüklendiği de dikkate alınmalıdır. Gazze'de başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere insanlara yapılan işkence, taciz, tecavüz ve öldürme eylemleri tam bir soykırımdır ve Arendt'in gereksizleştirme ifadesinin pratikteki bir örneğidir. Orada hastalara değil hastanelere ve okullara saldırılmıştır,⁴⁰ çünkü Gazze halkının her türlü kurtarıma ihtimalinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Sonuç olarak Arendt, ahlâkî kötülük problemi kapsamında değerlendirilebilecek kötülük kuramı ile kötülüğün insanla ilişkisi üzerinde durmuş ve Tanrı, onun kuramının bir süjesi olmamıştır.

Bir eylemin doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olduğu tartışmaları eylemlerin ahlakiliğiyle ilgilidir. Ahlâkî bir eylem sonucu itibarıyla bir norma değil de bir çıkara dayanıyorsa bu durum farklı bir açıklama modeli gerektirir.⁴¹ Sözgelimi, Siyonist liderlere Gazze'de yapılan soykırımın ne-

³⁵ Peterson v.dğr., *Din Felsefesi: Seçme Metinler*, 436-438. Delilci kötülük argümanlarına dair bk. İsmail Şimşek, "William L. Rowe ve 'Kötülüğün Anlamsızlığı'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 1023-1040; Rahim Acar, "The limits of evidential argument from evil", *Din ve Felsefe Araştırmaları* 2/4 (2019), 114-131; İbrahim Yıldız, *Delilci Kötülük Problemi* (Ankara: Elis Yayınları, 2023).

³⁶ William L. Rowe, "Evil and Theodicy", *Philosophical Topics* 16/2 (1988), 121-122.

³⁷ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 114.

³⁸ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (San Diego: Harcourt Brace, 1979), 458.

³⁹ Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 459.

⁴⁰ "İsrail Gazze'de Hastane Vurdu" (*Dünya Gazetesi*, 11 Aralık 2024).

⁴¹ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman - Gönül Sezer (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 157-158.

deni sorulduğunda, “Müslüman oldukları için, bize vaat edilen topraklarda yaşadıkları için” ve benzeri cevaplar verebilirler. Bu cevaplar, bir eylemin kurallara uygun bir biçimde gerçekleştiğini açıklamak için yeterli değildir. Çünkü insanların bir grup ya da sınıfa ait oldukları gerekçesi bir ayrımcılıktır. Ahlâkî açıdan da problemli bir yaklaşımdır. Bu durum Arendt’in sıradanlaşma kavramı ile de izah edilebilir. Bir davranışın ahlâkîliği fâilinin tutumundan değil, evrensel olan değer yargularından kaynaklanır. Kötü eylemleri icra edenlerin eylemlerini sanki doğru ve normal bir davranışta bulunuyor gibi yansıtması o eylemi doğru yapmayacaktır. Felsefe tarihinde eylemlerin ahlâkîliğini bir yasaya dayandıran yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Sözelimi Kant’ın (ö. 1804) ahlâk metafiziği, *kategorik ahlâk yasası* üzerine kuruludur. Kant’a göre ahlâkî eylemler, kategorik olarak *evrensel geçerliliğe sahip olan ahlâkî yasalara* uygun olmalıdır. Bu bağlamda Kant, “Eylemlerini öyle bir maksime göre eyle ki o maksim evrensel bir yasa olabilsin” mottosunu ahlâk kuramının zeminine yerleştirmiştir.⁴² Dolayısıyla ahlâk, bireysel davranışlara göre şekillendirilemeyecek bir alandır.

Kötü eylemlerin kaynağı ya da fâili kötülük problemi analizinde üzerinde durulması gereken önemli bir unsurdur. Olgusal bir eylem olan bu kötülükler Arendt tarafından totaliter bir yönetim ile bağdaştırılmıştır. Nazi yönetimi kötü eylemlerini oldukça serinkanlı ve olağan bir durum gibi gerçekleştirmiştir. Arendt, Nazilerin bu tavrını kötülüğün sıradanlığı kavramıyla ortaya koymuştur. Bu kavram kötü eylemleri nitelendirse de aslında kötü eylemin kaynağına işaret eden bir ifadedir. Arendt, Nazilerin kötü eylemlerinin bir canavar ya da korkunç bir varlık tarafından değil, sıradan vasıf, hal ve tavırdaki insanlar tarafından gerçekleştiriliyor olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³ Bu konudaki görüşleriyle kötülük problemine özgün bir bakış açısı getiren Arendt’e göre Yahudi toplumuna yapılan zulüm ve işkenceler, o zamana kadar gerçekleştirilen tüm kötülüklerden farklıdır. Onlar, işkence yaptıkları insanları insanlık vasfından uzaklaştırarak düşünce ve akıl yürütme yetilerine zarar verip adeta hayvanlaştırmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla Arendt, kötülük kuramında Tanrı kavramına yer vermemiş, kötülükleri insan-kötülük arasında bir ilişki olarak tesis etmiştir. Çünkü Eichmann’ın Kudüs’teki savunmasını dinleyen Arendt kötülüğün sıradan bir eyleme dönüştüğünü ve bu eylemlerin inançsızlıktan kaynaklanmadığını görmüştür.

⁴² Immanuel Kant, *Groundwork for the metaphysics of morals*, ed. Allen W. Wood (New Haven: Yale University Press, 2002), 37.

⁴³ “Gerçeklik ‘Nazilerin bizim gibi bir insan olması, kâbus ise onların kuşkuya yer bırakmayacak şekilde insanın ne yapabileceğini göstermiş olmaları, bunu kanıtlamış olmaları.’ Hannah Arendt, *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954*, ed. Jerome Kohn, çev. İbrahim Yıldız (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), 206.

⁴⁴ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 280-281.

Aksine Eichmann, güçlü bir Tanrı inancına sahiptir.⁴⁵ Bu açıdan Arendt'in kötülük kuramı kaynağı insan olan ahlâkî bir kuramdır.

20. yüzyılın ortalarında Yahudilere yapılan zulmün benzerini bugün Gazze halkı yaşamakta, Arendt'in özgün kötülük argümanı bugün Gazze olayları için güncelliğini korumaktadır. Çünkü her iki olayda da dinî ve etnik bir grup siyasi amaçlarla bir soykırıma maruz kalmıştır. Genel olarak iki olay arasındaki benzerliklerden birincisi, iki kötülüğün kaynağının da insan faktörü olmasıdır. Arendt'in kötülük anlayışı kötülüğün kaynağı olarak insanı görmekle birlikte kötülük kavramının geçirdiği içeriksel dönüşüme işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle onun savunduğu kötülük, insandan kaynaklanması açısından ahlâkî kötülüklerden biri olarak kabul edilse bile kötülüğün mahiyeti radikallik ve sıradanlaşma nitelikleri kazanmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla günümüzde yaşanan bu kötülük, kötülüğün kaynağı ve niteliği açısından Arendt'in kuramının içeriksel ve kavramsal yönü ile tasvir edilebilir. İkincisi, her iki olayda da fâiller sıradan bir eylemi gerçekleştirir gibi kötülük yapmaktadır. Örneğin İsrail yönetimi 7 Ekim 2023'ten bu yana pek çok hastane ve okul bombalaması ile birlikte su ve elektrik gibi altyapı tahribatına sebep olmuştur. Ayrıca 17 Ekim 2023 tarihinde Gazze'deki el-Ehli Hastanesi'ne yapılan saldırıda yüzlerce kişi ölmüştür.⁴⁷ Bir diğer örnek İsrail'in hedef aldığı bölgelerde su tesislerine zarar vermesidir. Anadolu Ajansı'nın 11 Haziran 2024'teki haberine göre 7 Ekim 2023'ten Haziran 2024 tarihine kadar İsrail, Gazze'deki 42 su kuyusu ve deniz arıtma tesisini kullanılamaz hale getirmiştir.⁴⁸ Üçüncüsü, her iki olayda da bir soykırım yapılmıştır. Bir yüzyıl önce Avrupa'da soykırım zulmüne maruz kalan Yahudiler, günümüzde Gazze halkını benzer bir zulme maruz bırakmaktadır. Sonuç olarak iki olay arasında Arendt'in kötülük yorumu çerçevesinde değerlendirmeye imkân tanıyacak pek çok benzerlik vardır.

3. Kötülük Problemi Açısından Gazze Soykırımı

Gazze'de yaşanan ve günümüzde radikal boyutlara ulaşan kötülükler insanın insana yönelik eylemleridir. Bu kötülükler kaynağının insan iradesi olması ve kötülük-Tanrı ilişkisi yerine kötülük-insan münasebeti kurması açısından *ahlâkî kötülük problemi* kapsamında değerlendirilebilir. Gazze'deki kötülüklerin fâillerinin insan olması Tanrı faktörünü bu kötülüğün neden ya da sonucunun her aşamasında dışarıda bırakmıştır.

⁴⁵ Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, 36-37.

⁴⁶ Bozbuğa, "Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılması", 154.

⁴⁷ "UNICEF Genel Direktörü Catherine Russell'ın Gazze Şeridi'ndeki Al Ahli Hastanesi'nde Hayatını Kaybeden ve Yaralanan Çocuklarla İlgili Açıklaması" (*Unicef*, 10.11.2024).

⁴⁸ "Gazze Belediyesi: Gazze Halkı Aşırı Derecede Su Sıkıntısı Yaşıyor" (*Anadolu Ajansı*, 02.12.2024).

Bu tür kötülükler işkence, soykırım ya da cinayet gibi insan tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir.⁴⁹ Böylece ahlâkî kötülük bağlamında insanların ne boyutta kötülüklereden neden olabildiği, *öldürme* gibi bir kötülüğün nasıl meşru bir hale getirilerek sıradanlaştırıldığı durumuna dikkat çekilmelidir. Gazze’de yaşananların kaynağının insan iradesi olması kadar onlara sebep olan insanların bu eylemlerini dinî açıdan gerekçelendirmesi bu kötülüğün yaygınlaşmasına ve normalleşmesine yol açmıştır. İsrail’in maddi ve manevî şiddet eylemlerinin aksine kutsal kitapları olan Tevrat’ta adalet, insan hakları ve barış gibi temel ilkelerin önemi vurgulanmıştır. Tevrat’taki “Adalet, adaleti peşinden sürmeyi ve doğrulukla yaşamayı emrederim”⁵⁰ ile “Ezelden beri ‘Tanrı yolunda adil olalım!’ diye çağırıyorum”⁵¹ pasajları adaletin ve doğruluğun önemine dikkat çekerek insanların doğru yolda olması gerektiği düşüncesini öne çıkarmıştır. “Köleleştirmeyin, çünkü Mısırlılar gibi köleler olarak bulundunuz”⁵² ile “Yabancıya karşı adaletli davran. Çünkü siz de Mısır’da yabancıydınız”⁵³ pasajları da Tevrat’ta insan haklarıyla ilgili temel değerlerin savunulduğunu göstermiştir. Nitekim Yahudilerin kutsal kitabı doğru bir şekilde yorumlaması hem geçmişten günümüze gelen değerleri korumak hem de çağımız toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu uyumlu ilişki hem dinin anlaşılmasını derinleştirecek hem de modern toplumun ilerlemesine katkıda bulunacaktır.

İsrail tarafından Gazze’nin de dahil olduğu Filistin bölgesinde uzun yıllardan beri Müslüman halkın yaşam alanı çeşitli kısıtlama, baskı ve işkencelerle daraltılmıştır. İsrail, Gazze şeridinde yaşayanlara yüksek vergiler ve ekonomik sınırlamalar getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak zor şartlar altına giren Gazze halkı, İsrail şehirlerinde zor ve kötü koşullarda çeşitli işler yapmaya mecbur kalmıştır.⁵⁴ Ayrıca İsrail, Filistin halkının dinî günlerde Mescid-i Aksâ’ya giriş-çıkışını kontrol altında tutmuş, bu konuda yaş sınırı belirlemiş ve Müslümanların ibadet mahallerini yağmalamıştır.⁵⁵ Bu durum Filistin halkının dinsel özgürlüğünü kısıtlamıştır. Bu bölgede günümüzde hala İsrail’in insanlık dışı uygulamaları devam etmekte ve temel insani ihtiyaçlar kısıtlanmaktadır. Bu ifadeler Gazze halkının

⁴⁹ Topaloğlu, “Kötülük Problemi”, 237.

⁵⁰ Tesniye 16/20.

⁵¹ Yeşaya 51/1.

⁵² Levililer 25/42.

⁵³ Çıkış 23/9.

⁵⁴ Alaaeddin Mohammad Diab, *Devletleşme Sürecinin Filistinli Mültecilere Siyasal ve Hukuksal Etkisi* (Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Birimleri Enstitüsü, Doktor Tezi, 2017), 48-49.

⁵⁵ Bu çerçevedeki örnek haberler için bk. “İsrail’den Filistinlilere Kudüs’e Giriş Yasası” (*Dünya*, 15 Nisan 2024); “İsrail’den Mescid-i Aksa’da Cuma Namazına Yaş Şartı” (*TRT Haber*, 16 Nisan 2024).

yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda manevî ve ekonomik baskılara da maruz kaldığını vurgulamaktadır. İsrail'in uyguladığı kısıtlamalar, sadece temel insan haklarını ihlal etmekle kalmayıp aynı zamanda Filistin halkının özgürlüğünü ve onurunu da zedelemektedir.

Gazze soykırımının ahlâkî bir kötülük olarak nitelendirilmesinin spesifik bir formu Arendt'in kötülük anlayışıdır. Arendt'in kötülük argümanında üzerinde durduğu totaliter yönetim ve radikal boyutlara ulaşan kötülük tanımlamaları Gazze soykırımı için de geçerlidir. İsrail, totaliter bir yönetimle Filistin topraklarında kıyı şeridinde işgal edemediği bir yer olarak Gazze topraklarını ele geçirme hedefine ulaşmak için agresif bir tavır takınarak bölgedeki herkesi değersizleştirerek öldürülebilir kılmıştır. Arendt kötülük kuramında kötülüklerin kaynağının insan olmasıyla birlikte, daha önemlisi Gazze soykırımının fâilleri gibi kötülükleri politik yönetimle ilişkilendirmiştir. Ayrıca hem bu kuram hem de Gazze örneğinde insan-kötülük ilişkisi öne çıkmakla birlikte yöneticilerin kötülükleri sıradanlaştıran tutumlarına vurgu yapılmalıdır. Daha açık bir şekilde Gazze'de yaşanan soykırım Arendt'in kötülük kuramıyla şu açılardan benzerlik göstermiştir. Birincisi, kötü eylemlerin fâilleri tarafından sıradanlaştırılmasıdır. Binlerce insanın öldürülmesine ve insani yardımların Gazze'de yaşayanlara ulaşmasının engellenmesine rağmen bu durumun önlenememesi, teori ile Gazze örneği gibi bir pratiğin arasındaki uyumsuzluğu açık bir şekilde gösterir. İkincisi hem Nazilerin sebep olduğu kötülüğün hem de Gazze'de yaşanan kötülüklerin siyasi bir yönünün olmasıdır. 7 Ekim 2023'te Kassam Tugayları tarafından *Aksa Tufanı* ile başlayan İsrail'in soykırım uygulamaları bugün hala aynı şiddette devam etmektedir. Üçüncüsü hem Arendt'in kötülük kuramının hem de Gazze'de yaşanan kötülüğün insan kaynaklı olmasıdır. Bu kötülüklerin insandan kaynaklanması beraberinde sosyal, ahlâkî ve hukukî pek çok sonucu doğuracaktır. İnsanların yaşam haklarının elinden alınması, insanın insana zulmedebilirliği olgusunun ortaya çıkması ve küresel çapta olumsuz bir örnek teşkil etmesi bunlardan bir kaçıdır. Dördüncüsü hem Avrupa'daki Yahudiler hem de Gazze halkı siyasi güçler tarafından belli bir fiziksel alana sıkıştırılmış, adeta açık bir hapisane gibi gettolaştırılmış bir ortamda zulme maruz bırakılmıştır. Bu açıdan Arendt'te kötülüğün Tanrı'dan insana evrilen doğası, Gazze olayları için de gerçekleşmiş olduğu düşüncesi savunulabilir. Günümüzde Gazze'de yaşanan ve soykırım boyutuna ulaşan İsrail zulmü halen hukukî ya da politik açıdan engellenmemiştir.⁵⁶ Bunun

⁵⁶ Güney Afrika, 29 Aralık 2023'te Uluslararası Adalet Divanı'nda İsrail'e karşı soykırım davası açmıştır. Bu davada İsrail'in Gazze'deki eylemleriyle Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal ettiği ve Filistinlilere karşı soykırım suçu işlediği iddia edilmiştir. Güney Afrika, İsrail'in Gazze'deki bu eylemlerini durdurmasını talep etmiştir. Bk. Burcu Değirmencioğlu – Abdulkadir Pekel, “Soykırım Suçunun Önlen-

yanı sıra bugün sivil boyutta dünya üzerinde İsrail zulmüne karşı gösteriler düzenlenmekte, protesto için kamplar kurulmakta ve böylece zulme dikkat çekmeye çalışılmakta olduğuna işaret edilmelidir. Bu çabalar bile kimi zaman siyasi otoriteler tarafından engellemelerle karşılaşmaktadır. Öğrencilerin bu küçük çaplı ancak önemli çabaları, Avrupa ve Amerika'da kolluk güçleri tarafından bastırılmak istenmekte, bu da Batı toplumlarının etik ve insani değerler konusundaki tutarsızlıklarını ve çelişkilerini gözler önüne sermektedir.

Günümüzde Gazze soykırımına gerek fâilleri gerekse geri kalan insanlar tarafından seyirci kalınması⁵⁷ bu soykırımın sıradanlaştığını gösterir. Nitekim kötülüğe seyirci kalma tutumunun takınılması Gazze'deki şiddet eylemlerini daha da arttırmıştır. Gazze olayları açısından bu norm, insanların zulmü önleyici bir girişimde bulunmadan seyirci kalmalarıdır. Günümüzde insanların bu tür vahşetlere nasıl alıştılabileceğini ve hatta bu tür olayların nasıl sıradanlaşabileceğini görmek için Gazze soykırımı önemli ve dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Radikal boyutlara ulaşan bu kötülüklerin icra edilebilmesi bu eylemlerin sıradan olarak algılanmasına katkı sağlamıştır. Kötülüklerin elbette politik ya da dinî gerekçeleri olabilir. Ancak bir davranışın gerekçesinin olması onu ahlâkî açıdan meşru kılmayacaktır. Bu durum, kötülüğün sadece bireysel eylemlerle sınırlı olmadığını, aksine toplumsal normlar aracılığıyla yaygınlaşabileceğini ve sıradanlaşabileceğini göstermektedir.

Arendt'in kavramsal dili, yaşananların yalnızca politik bir çatışma değil, aynı zamanda bir vicdan meselesi olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Zulmün evrenselliği ve tekrarlanabilirliği, insanın ahlâkî ve toplumsal sorumluluğuna dair soruları yeniden gündeme taşır. Burada mesele, yalnızca tarihsel bir karşılaştırma yapmak değil, aynı kötülüğün aynı şekilde yıkıcı etkiler yaratarak devam edebildiğini anlamaktır. Bu da bizi zulme karşı evrensel bir farkındalığın ve sorumluluğun gerekliliğine götürür. Gazze soykırımının ardındaki politik çıkarları da göz önünde bulundurarak geçmişte Yahudilerin yaşadığı acıların bugün başka bir halkın yaşadığı acılarıyla birleştiğini ve bunun insanlığın ortak trajedisi olduğunu hatırlatır.

Sonuç

Bu çalışmada Gazze'de uzun yıllardır yaşanan ve 7 Ekim 2023'ten bu yana radikal bir boyuta ulaşan soykırım Hannah Arendt'in kötülük modeli üzerinden değerlendirilmiştir. Arendt'in ele aldığı Yahudi soykırımı

mesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Gazze Şeridinde Uygulanması (Güney Afrika V. İsrail)", *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/3 (2024), 611-612.

⁵⁷ Gürsu, "Kötülüğün Sıradanlaştırılması: Gazze Soykırımı Bağlamında Psikolojik Bir Analiz", 12, 20.

ile Gazze’de Yahudilerin sebep olduğu soykırım, kaynağı ve mahiyeti açısından ilişkilendirilmiştir. Her ikisinde de kötülüğün kaynağı insandır. Her ikisi de din felsefesi literatüründe yer alan kötülük çeşitlerinden insana isnat edilen kötülük çeşidi olan ahlâkî kötülüklerdir.

Güncel bir mesele olan Gazze soykırımının kötülük problemi açısından ele alınmasında meselenin felsefî ve teolojik boyutuna dikkat çekerek sadece ekonomik ya da politik bir arka plana sahip olmadığına işaret edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü Gazze özelinde kötülük problemi Tanrı ile kötülük kavramlarını karşı karşıya getirmemiştir. Mesele insanın insana yaptığı ahlâkî bir kötülükle ilgilidir. Bu iddiamızı Arendt’in kötülük-insan arasında kurduğu kötülük ilişkisi üzerinden ele aldık. Meselenin dinî yönü ise İsrail’in genel olarak Filistin ve Kudüs bölgesinde uzun yıllardır İslâm’ın kutsal mekân ve sembollerine karşı çeşitli engellemeler ve şiddet hareketlerinde bulunmasıdır. Bölgede gerçekleşen bu eylemler insanların özgürlük ve mülkiyet hakları konusunda baskı ve zulüm ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte bu bölgede sadece bu ihlaller yaşanmamıştır. Mevcut Müslüman nüfusu yerinden etme, dinî ve etnik soykırım uzun yıllardır Gazze halkının karşı karşıya kaldığı problemlerdir.

Bu çalışmada Arendt’in kötülük öğretisine dayanan kuramsal zemin İsrail’in Gazze soykırımındaki eylemlerini radikal olarak nitelendirmemize imkân sağlamıştır. Gazze’deki kötülüğün radikalliği, kötü eylemlerin ulaştığı aşırılığa işaret etmektedir. Arendt, kötülüğün fâillerinin yaptıkları eylemleri sıradanlaştırdıklarını ifade etmektedir. Yahudiler, Arendt döneminde kötülüğe maruz kalanlar olmasına rağmen, onlardan Siyonist düşünce etrafında birleşenler uzun yıllardır Filistin bölgesindeki yerli halka benzer işkence ve eziyetlerde bulunmuştur. 20. yüzyılda Avrupa’daki Yahudilerin gettolaştırılması gibi Filistin’de de Gazze şeridi oluşturulmuş, bölgeye giriş-çıkışlar denetim altına alınmış, insanlara kadın, çocuk, erkek, yaşlı ve genç ayırt edilmeden işkence edilmiştir.

Sıradanlaşma kavramı ile Gazze soykırımının fâilleri olan İsrail devletinin dinî ya da politik gerekçelerle eylemlerini meşrulaştırma amacında olduklarının yansıtılması hedeflenmiştir. Yahudilerin kutsal kitabı doğru bir şekilde yorumlama girişiminde bulunması hem geçmişten günümüze gelen değerleri korumak hem de günümüz toplumlarının ihtiyaçlarına cevap vermek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü Tevrat’ta insan hakları, adalet ve özgürlük gibi değerlerin önemine işaret eden pek çok pasaj bulunmaktadır. Dolayısıyla insan hak ve özgürlüğünün ihlal edilerek bu ihlalin meşrulaştırılması sosyolojik, psikolojik ve felsefî açıdan ele alınıp dikkat çekilmesi gereken bir meseledir. Bu uyumlu ilişki hem dinin anlaşılmasını derinleştirecek hem de modern toplumun ilerlemesine katkıda bulunacaktır.

Günümüzde Gazze’de yaşanan soykırım hastanelerde, sığınılan çadırlarda ya da okullarda gerçekleşen yüzlerce ölüm haberlerine rağmen durdurulmamış, bu kötülüklere sessiz kalmak bu tür eylemlerin sıradan eylemler olarak görülmesine neden olmuştur. İsrail yöneticilerinin şiddet eylemlerini kutsal metinlerindeki pasajları yorumlayarak gerekçelendirmesine karşın kutsal metinlerdeki savaş etiği ve adalet normları sivil halkın korunması amacıyla öne çıkarılmalı ve politik kaygılara dayanan şiddet engellenmelidir. Nitekim Gazze soykırımı gibi insanlık dışı kötü olaylar karşısında seyirci kalmak, sadece bir suça ortak olmak değil, aynı zamanda insani değerlere ihaneti de ifade etmektedir. Uluslararası toplumun bu tür olaylara karşı etkin bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Abdulhalim, Mahmud. *el-İhvân el-muslimûn: ahdâsun sana'ati't-tarih ru'ye mine'd-dâhil*. İskenderiyye: Dâru'd-Da've, 1994.

Adam, Baki. "Yahudilik". *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 206-250. Ankara: DİB Yayınları, 2010.

Augustinus, Saint. *İtirafkar*. çev. Dominik Pamir. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

Anadolu Ajansı. "3 Soruda – Hamas'ın 7 Ekim Saldırıları" (20 Nisan 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-hamasin-7-ekim-saldirilari/3010445>

Anadolu Ajansı. "Gazze Belediyesi: Gazze Halkı Aşırı Derecede Su Sıkıntısı Yaşıyor" (02.12.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazze-belediyesi-gazze-halki-asiri-derecede-su-sikintisi-yasiyor/3246649>

Arendt, Hannah. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. London: Penguin Classics, 2006.

Arendt, Hannah. *Formasyon, Sürgün, Totalitarizm Anlama Denemeleri 1930-1954*. ed. Jerome Kohn. çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.

Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. San Diego: Harcourt Brace, 2. Basım, 1979.

Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*. çev. İsmail Serin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Balcı, Ali. "Filistin 2005". *Ortadoğu Yılığ 2005*. ed. Kemal İnat – Ali Balcı. 106-134. Ankara: Nobel Yayınları, 2006.

Borowitz, Eugene B. *Renewing the covenant: a theology for the postmodern Jew*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1996.

Boyer, Alain. *Siyonizmin Kökenleri*. çev. Volkan Aytar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Bozbuğa, Hande Nur. "Hannah Arendt'in Kötülük Algısının Din Felsefesinde Konumlandırılması". *Tetkik* 1/1 (2022), 151-167.

Değirmencioğlu, Burcu – Pekel, Abdulkadir. "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Gazze Şeridinde Uygulanması (Güney Afrika V. İsrail)". *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/3 (2024), 609-642.

Diab, Alaaeddin Mohammad. *Devletleşme Sürecinin Filistinli Mültecilere Siyasal ve Hukuksal Etkisi*. Ankara: Polis Akademisi, Güvenlik Birimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Dünya. "İsrail'den Filistinlilere Kudüs'e Giriş Yasağı" (15 Nisan 2024). <https://www.dunya.com/dunya/israil039den-filistinlilere-kudus039e-giris-yasagi-haberi-293737>

Dünya. "İsrail Gazze'de Hastane Vurdu" (11 Aralık 2024). <https://www.dunya.com/dunya/israil-gazgede-hastane-vurdu-500-olu-haberi-708111>

Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm: Tarih, Ekoller, Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2011.

Gürsu, Orhan. “Kötülüğün Sıradanlaştırılması: Gazze Soykırımı Bağlamında Psikolojik Bir Analiz”. *Burdur İlahiyat Dergisi* 8 (2024), 130-149.

Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tunçay. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979.

İbn Sînâ. *İlâhiyât-ı Şifâ: Metafizik*. çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011.

Kant, Immanuel. *Groundwork for the metaphysics of morals*. ed. Allen W. Wood. New Haven: Yale University Press, 2002.

Longobardo, Marco. “The legality of closure on land and safe passage between the Gaza Strip and the west bank”. *Asian Journal of International Law* 11/1 (2021), 50-88.

Mackie, J. L. “Evil and Omnipotence”. *Mind* 64/254 (1955), 200-212.

Pappe, Ilan. *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*. çev. Nuri Plümer. Ankara: Phoenix, 2007.

Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*. çev. Veysel Atayman - Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Plantinga, Alvin. *God, Freedom and Evil*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1977.

Rowe, William L. “Evil and Theodicy”. *Philosophical Topics* 16/2 (1988), 119-132.

Topaloğlu, Aydın. “Kötülük Problemi”. *Din Felsefesi*. ed. Latif Tokat. Ankara: Bilay, 2018.

TRT Haber. “İsrail’den Mescid-i Aksa’da Cuma Namazına Yaş Şartı” (16 Nisan 2024). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilden-mescid-i-aksada-cuma-namazina-yas-sarti-805446.html>

Ormsby, Eric L. *İslâm Düşüncesinde “İlahi Adalet” (Teodise) Sorunu: Gazali’nin “Mümkün Dünyaların En İyisi” İfadesi Üzerine Bir Tartışma*. çev. Metin Özdemir. Ankara: Kitabiyat, 2001.

Uluslararası Af Örgütü. “Uluslararası Af Örgütü’nün Araştırmasına Göre İsrail Gazze’de Filistinlilere Soykırım Uyguluyor” (12 Şubat 2025). <https://www.amnesty.org.tr/icerik/uluslararasi-af-orgutunun-arastirmasina-gore-israil-gazdede-filistinlilere-soykirim-uyguluyor?>

Unicef. “UNICEF Genel Direktörü Catherine Russell’ın Gazze Şeridi’ndeki Al Ahli Hastanesi’nde Hayatını Kaybeden ve Yaralanan Çocuklarla İlgili Açıklaması” (10.11.2024). <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-genel-direkt%C3%B6r%C3%BC-catherine-russell%C4%B1n-gazde-%C5%9Feridindeki-al-ahli-hastanesinde>

Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise: Batı ve İslâm Din Felsefesinde “Kötülük Problemi” ve Teistik Çözümler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Yazar, Ertuğrul – Günay, Salih. “Bir Meşruiyet Aracı Olarak Dehümanizasyon: Oryantalist ve Siyonist Bakış Açısıyla Filistin’deki Soykırımı Dair Bir Değerlendirme”. *Ombudsman Akademik* 2 (2024), 488-510.

